

BALLABÁS DÁNIEL

Indokolt-e „történelmi arisztokráciáról” beszélni a dualizmus kori Magyarországon?

Az 1848 utáni magyar főnemesség társadalomtörténetével foglalkozó szakirodalomban gyakran felbukkan egy állítólag jelentős történelmi múlttal és szereppel rendelkező, de közelebbről nem vagy csak néhány példa által meghatározott főnemesei csoport, a „történelmi arisztokrácia”, amely mintegy ellenpólusát képezi a dualizmus idején rangemelésben részesült „parvenü” főnemességnek. Tanulmányunkban azt kívánjuk megvizsgálni, hogy milyen történelmi múlt állt a 19. század közepének magyar főnemessége mögött.

A főnemesség társadalmi szerepéről és jövőjéről szóló korabeli diskurzus egyik sokszor visszaköszönő toposza, hogy a nemzeti főnemesség a Habsburg uralkodóktól nyerte a rangját. Ennek egyik első – egyébként tévedésen alapuló – nyomát Marcziányi György 1886-ban megjelent nemességi kézikönyvében találjuk: az „Erdődy grófok [...] a ma virágzó grófi családok között az egyedüliek, a kik grófi rangjukat és örökös mágnási méltóságukat nem a Habsburgháztól, hanem egy ősi magyar királytól nyerték, ami a bárói rangra nézve az Esterházy nemzetségről is áll”.¹ Kempelen Béla szintén az Erdődy és az Esterházy nemzetséget említi,² Weis Istvánnál pedig „az egy Erdődy család címe ered a Habsburg-korszakot megelőző időből”.³ Lakatos Ernő ugyancsak kiemeli, hogy mindössze „két főnemesei családnak a rangja nyúlik Mohácson túlra, így az egész magyar arisztokrácia a Habsburg uralkodók alatt nyerte el főnemesei rangját”,⁴ s Erdei Ferenc sem mulasztotta el megemlíteni, hogy „a főrangú címek közül csak egyetlenegy családé való a Habsburg-korszak előtti időkből, a többi mind későbbi keletű”.⁵ Ez a vándormotívum – függetlenül attól, hogy egyesek egy, mások két nemzetséget említenek – nem minden célszerűség nélkül került bele az idézett művekbe. Az értelmezési keretet már Marcziányi kijelölte azzal, hogy szerinte a Habsburg uralkodók „a királyok netaláni túlkapásai ellen is esetleg egy vas phallanx arczélét mutató nemességet”

megosztandó hozták létre a „külön arisztokrata kiváltságokkal felruházott főnemesei kasztot, az adományokkal és kitüntetésekkel a trónhoz édesgetett hatalmasabb és befolyásosabb nemzetségek fejeinek örökös hercegekké, gróffokká és bárókká történt kinevezésével”.⁶ Az említett szerzők tehát – hol nyíltan is megfogalmazva, hol csak utalva rá – valamiféle elvtelen Habsburg-pártiságra céloztak. (Mellesleg megágyazva ezzel a második világháború utáni marxista történetírás által hangoztatott nézeteknek.) Mi magunk nem kívánunk állást foglalni ebben a kérdésben;⁷ alábbiakban pusztán arra keressük a választ, milyen régi múltra tekinthetett vissza az 1848. év magyar főnemessége.⁸

Schiller Bódog meghatározása szerint „örökös főrendiségről szólunk [...] akkor és ott, hol a meghatározott kör tagjait jog szerint megillető előkelő jogi állás [...] örökségképpen száll apáról-fiúra, nemzedékről nemzedékre, és a jogilag megkülönböztetett, kiváltságos körbe való tartozás az azzal járó jogokkal együtt pusztán a születés tényével szereztetik meg”.⁹ Az örökletes főnemesség kialakulása hosszú folyamat eredménye volt Magyarországon, melynek kezdetei (Luxemburgi) Zsigmond király uralkodásának első felére nyúlnak vissza. Amíg I. (Nagy) Lajos idején az ország báróinak – legfontosabb világi tisztségviselőinek – politikai hatalma magukból a tisztségekből és a viselőikre ideiglenesen ráruházott szolgálati birtokokból (Engel Pál terminológiája szerint: honorokból) eredt, addig Zsigmond és utódainak adományai folytán egyesek hatalmas magánvagyonra tettek szert, s hamarosan önálló politikai tényezőként jelentkeztek. Ha bárói méltóságot viseltek, akkor annak anyagi alapját többnyire már saját vagyonuk jelentette, ha pedig történetesen nem

¹ *Marciányi György: Nemesség. Kézi könyv nemesi ügyekben.* Bp., 1886. 42.

² *Kempelen Béla: A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben.* Bp., 1907. 39.

³ *Weis István: A mai magyar társadalom.* Bp., 1930. 138.

⁴ *Lakatos Ernő: A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918. Társadalomtörténeti tanulmány.* Bp., 1942. 19.

⁵ *Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között (I). Valóság,* 19 (1976) 4. sz. 44.

⁶ *Marciányi Gy.: i. m. 44.*

⁷ Ennél az egytényezős magyarázatnál jóval színesebb a kép, ld. pl. *Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – Bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban.* In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok.* (Szerk. Papp Klára–Püski Levente.) Debrecen, 2009. és *Uő.: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* Bp., 2010.

⁸ Az 1848-ban élő főnemesei ággal rendelkező nemzetségek számáról és a főnemesség belső tagozódásáról, ill. módszerünkről és adatbázisunkról ld. *Ballabás Dániel: Főnemesei rangemelések Magyarországon a dualizmus korában. Századok,* 144 (2011) 1218–1225.

⁹ *Schiller Bódog: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon.* Bp., 1900. 11.

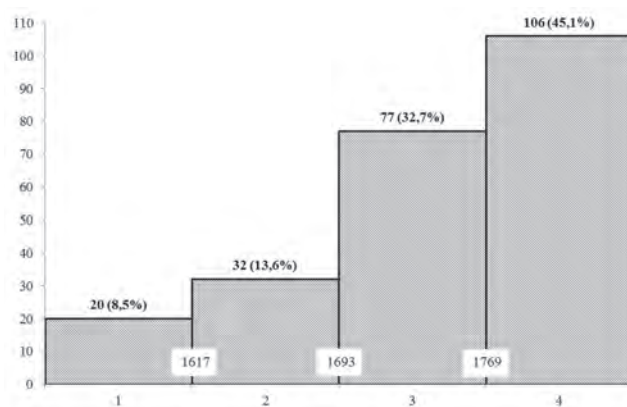
tartoztak a méltóságviselők szűkebb csoportjába, akkor a bárókéhoz hasonló jogokat vindikáltak maguknak is.

Először az 1430-as évek elején fordult elő, hogy bárói méltóságot nem viselő személyek bandériumállítási jogot kaptak, míg szűk hetven évvel később az 1498. évi XXII. törvény-cikk mintegy háromtucatnyi bandériumtartó „báró urat” vett számba; jó részük nem tartozott a tisztségviselő főméltóságok közé. Őket a források – ekkor már megkülönböztetve a *veri barones regni* csoportjától, vagyis a Magyar Királyság „igazi” báróitól – a *barones naturales* (természetes bárók) vagy a *barones solo nomine* (névleges bárók) elnevezéssel illették.¹⁰ A személyre szóló kiváltságok (például a bandériumtartás, a legelőkelőbbeket megillető vörös viaszpecsét használata, a királyi tanácsban való részvétel) mellett elvétve már a 16. század elejétől, nagyobb számban pedig az 1530-as évektől kezdve örökletes bárói címeket is adományoztak az uralkodók. Ezek kedvezményezettjei (a forrásokban olykor *barones titulares*, később egyre gyakrabban csak *magnates*) létszámukat tekintve a század végére már sokszorososan felülmúlták a tisztségviselő bárókét. Az 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk az országbárókkal együtt, a második rend (*barones seu magnates*) tagjaként vette őket számba, biztosítva egyúttal személyes jelenlétüket a kétkamarás országgyűlés felső tábláján.¹¹

Magyarországon II. Ulászló adományozott először örökös bárói címeket, elsőik között Podmaniczky Jánosnak és testvéreinek (1503/1506), Drágffy Jánosnak és Györgynek (1507), Török Ambrusnak (1507), valamint Sárkány Ambrusnak, apjának és testvéreinek (1511). Szintén ez idő tájt emelkedett német birodalmi báróságra Sárkány Bertalan (1510), Korlátkövi Péter (1515) és Széchy Tamás (1516).¹² Utánuk azonban nem maradt leszármazott az általunk vizsgált korszakra, így anynyi valóban kijelenthető, hogy a 19. század közepén élt teljes nemzeti főnemesség a Mohács utáni időszakban szerezte – döntően magyar, ritkábban idegen eredetű – főnemesei címét. Az 1848-ban virágzó 178 nemzetség 235 ágra tagolódott,¹³ vagyis egy-egy nemzetségen belül több, egymással felmenő–leszármazott kapcsolatban nem lévő személy is főnemességhez juthatott, biztosítva ezzel a főrendi állást maga és utódai számára. Ezen ágak néhol egyszerre, máshol különböző időpontokban lettek főnemeseik, továbbá egyes nemzetségek minden tagjának azonos volt a rangja, míg mások különböző rangú – hercegi és grófi, grófi és bárói – ágakkal rendelkeztek. Ha a főnemesség régiségére vagyunk kíváncsiak, akkor célszerűnek tűnik nem az 1848-ban viselt rangokra fókuszálni, hanem az adott ág első főnemesei őseit figyelembe venni. Sokan ugyanis – maguk vagy leszármazottaik révén – időközben újabb rangemelésben részesültek, ami társadalmi

szempontból ugyan jelentős előrelépés lehetett, közjogi oldalról nézve viszont nem jelentett változást: a főnemesség egészét megillető előjogokban ugyanúgy részesült egy új báró, mint annak esetleges grófi vagy hercegi utódai. (A 235 főnemesei ágból 49 (20,8%) újabb rangemelés következtében rendelkezett az 1848-ban viselt főnemesei címével.)

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az alábbiakban nem általában az örökletes főnemesei címek adományozásának dinamikájáról fogunk beszélni, hanem kifejezetten csak az 1848-ban élő főnemesei ágakkal rendelkező nemzetségekről lesz szó. (Vagyis az időközben kihalt nemzetségeket, illetve főnemesei ágakat nem vesszük figyelembe, így mintánk nem reprezentálja az idők során rangemelésben részesült teljes sokaságot.) Közülük az első főnemesei címet Nádasdy Tamás szerezte 1541-ben,¹⁴ míg 1848 előtt utoljára, 1845-ben az Ambrózy, a Horváth (Petrichovich), a Néverey és a Somssich nemzetség egyes tagjai emelkedtek a főnemeseik közé. E két szélső dátum között 304 esztendő telt el, amelyet a szemléletesség kedvéért négy egyenlő részre osztottunk. Egy-egy kvartilisbe így 76 év rangemelési kerületek.¹⁵

1. diagram. A nemzeti főnemesség felemelkedésének időbeli megoszlása (1848)

A fenti diagram alapján durva megközelítéssel elmondhatjuk, hogy az 1848-as nemzeti főnemesség közel fele 75 évnél fiatalabb főnemesei múlttal rendelkezett, háromnegyedük főnemessége pedig nem érte el a 150 éves kort. Magyar

¹⁰ Engel Pál: Nagy Lajos bárói. *Történelmi Szemle*, 28 (1985) 393–409.; Uő.: Zsigmond bárói. In: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. (Szerk. Csukovits Enikő.) Bp., 2003. 225–235.; Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok*, 122 (1988) 149–152.

¹¹ Pálffy G.: Utak az arisztokráciába i. m. 9–18.

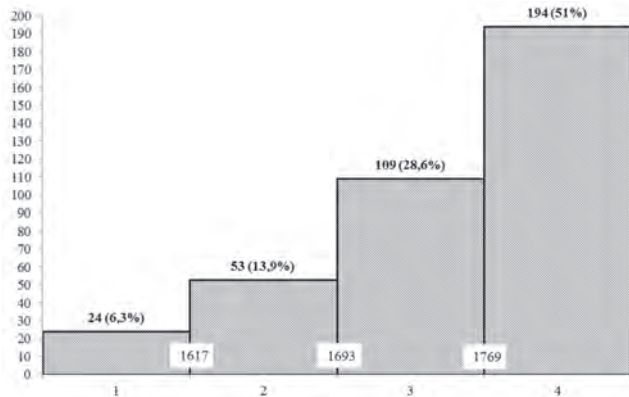
¹² A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. Az OTKA által támogatott kutatás, 2006–2008. <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/12rangemelesek.htm>, a letöltés ideje: 2011. 09. 26.

¹³ Ballabás D.: i. m. 1218–1225.

¹⁴ Nádasdy Tamás 1541-ben kapta meg végleg I. Ferdinándtól a Fogaras váranak/földjének örökös grófja és szabad ura címet. Ez ugyan még nem a Magyarországon később meghonosodó német mintájú grófi cím volt, de „Nádasdy utódai ezt a 16–17. században mindannyian viselték. A magyar politikai elit tagjai pedig e címet mindvégig a legelőkelőbbek között tartották számon, sőt örökletes főnemesei címnek fogadták el, a 17. században pedig a magyar grófi címmel egyenrangúnak ítélték”. *Dominkovits Péter–Pálffy Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesei társadalma a 16–17. században. 1. rész. Századok*, 144 (2010) 772–773.

¹⁵ A kvartilisek közötti határvonalak természetesen nem értelmezendők mereven, hiszen azokat pusztán egy matematikai művelet hozta létre. Ekképpen az egyes negyedek inkább relatív pozíciót jelentenek, semmint konkrét időintervallumot. Ugyanakkor a második és a harmadik kvartilist elválasztó időpont (1693) lényegében egybeesik egy köztörténeti korszakhatárral: Magyarország török alóli felszabadításával és a Habsburg Monarchiába való szorosabb integrációjának kezdeteivel.

viszonylatban igazán régi, még a török időkből származó főnemességgel csak kevesebb mint negyedrészüik rendelkezett. Ide olyan közismert nemzetségek tartoznak, mint például az Andrassy, Barkóczy, Batthyány, Cziráky, Csáky, Draskovich, Erdődy, Esterházy, Forgách, Károlyi, Keglevich, Kornis, Majthényi, Nádasdy, Nyáry (bedeghi és berencsi), Pálffy, Perényi, Pongrácz, Révay, Sennyey, Serényi, Szapáry, Teleki, Vécey, Wesselényi, Zay, Zichy.

2. diagram. A magyar (nemzeti és honosított) főnemesség felemelkedésének időbeli megoszlása (1848)

Ha pedig bevonjuk a vizsgálatba az indigenákat is, vagyis a teljes magyar főnemesség 1848-ban élő 380 ágát tekintjük, akkor még egyértelműbben kidomborodik az utolsó bő háromnegyed évszázad jelentősége: a főnemesek több mint fele ebben az időszakban emelkedett fel, részint hazai rangemelés, részint pedig indigenátus útján.

A magyar főnemesség történelmi szerepe után kutatva azonban nem elégedhetünk meg csak a rangemelések vizsgálatával, hanem érdemes kiterjeszteni a figyelmünket a legfontosabb világi és egyházi méltóságok viselőire is. Előbbiek közül mindenképp az országbárokat kell tekintetbe vennünk. Werbőczy Hármaskönyve (I. 94.) szerint „az igazi bárók [...], kiknek neveit a végzeményekbe és királyi megerősítő levelekbe régtől fogva be szokták iktatni, ezek: Az ország nádora, az országbíró, Dalmátia, Horvát- és Tótországok bánja, az erdélyi vajda és székely ispán, a szörényi bán, mert a macsói bányságot a törökök a mi időnkben megszüntették. Továbbá a királyi és királynői tárnok, ajtónálló, pohárnok, asztalnok és lovászmesterek, nemkülönben a temesi és pozsonyi ispánok.”¹⁶ A felsorolásban szereplő erdélyi vajda és a székelyek ispánja tisztségét, a szörényi bán, a temesi ispánt és feltehetően a királynéi udvari méltóságokat is a 16. század eseményei elsodorták. Ellenben Werbőczy listáján nem szerepel a II. Ulászló által 1490-ben kreált új udvari méltóság, a kamarásmester, valamint a Jagelló uralkodók idején az ajtónállómester által ellátott, de később különvált udvarmesteri tisztség sem.¹⁷

¹⁶ Werbőczy István Hármaskönyve. (Szerk. Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen.) Bp., 1894. 130.

¹⁷ Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és nyugat között. Történelmi tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 316.

A pozsonyi ispán/gróf országbároságát némely források kétségessé teszik,¹⁸ ugyanakkor a többiekkel együtt, név szerint megemlítve, rendre ott szerepel ő is a dekrétumok megerősítő záradékában. Végezetül megemlítjük még, hogy az 1765. évi VI. törvénycikk országzászlósi méltóságot biztosított a nemes testőrző sereg kapitányának is. A vizsgálandó korban tehát a következők voltak az ország zászlósi: a nádor, az országbíró, a horvát-szlavón-dalmát bán, a tárnokmester, a királyi főajtónálló-, főasztalnok-, főkamarás-, főlovász-, főpohárnok- és főudvarmester, 1765-től a nemesi testőrség kapitánya, valamint (talán) a pozsonyi gróf.

Bár a fent említett méltóságok valamennyien az országbárok/zászlósúruk gyűjtőnév alatt szerepelnek, ez azonban nem jelenti azt, hogy presztízs és valós hatalom szempontjából egyenlőségjel tehető közéjük. Miután „az ország karainak és rendjeinek eddigéig nem csekély bajt okozott a báró urak és mágnások közt, az országgyűlési ülésekre nézve a mágnások és előkelők házában keletkezett egyenletlenség”, az 1687. évi X. törvénycikk a következőképpen szabályozta rangsorrendjüket: 1. a nádor, 2. az országbíró, 3. a horvát-szlavón-dalmát bán, 4. a tárnokmester, 5. „az ország bárói, a királyi kinevezés elsőbbsége szerint, a kiket egyébiránt így is egyenlő rangúaknak tartanak”, 6. a pozsonyi gróf. A nemesi testőrség kapitánya a dekrétumok méltóságsorai alapján az udvari méltóságokkal azonos elbírálás alá eshetett: 1790-től kezdve a rögzített hellyel rendelkező első négy „nagy” zászlós és a mindig utolsóként szereplő pozsonyi gróf között, változatos pozícióban találjuk.¹⁹ Míg a nádor, az országbíró, a horvát-szlavón-dalmát bán és a tárnokmester tényleges közigazgatási, bírói, esetleg katonai feladatkörrel, „reális hatalommal” rendelkezett,²⁰ velük szemben az udvari méltóságok Mohács után elveszítették eredeti funkciójukat: a Habsburgok kezén egyesülő országok és tartományok közös udvartartása – a Budán megszokottól eltérő keretek között – végül Bécsben szerveződött meg, s noha a kérdéses méltóságok továbbra is fennmaradtak, az új udvartartás hierarchiájába már nem tagozódtak bele. Udvari feladatuk így csak a koronázások idejére korlátozódott. A politikai elit részeként viszont továbbra is számolni kellett velük.²¹ A pozsonyi grófi méltóság esetében lényegében a Pálffyak örökletes pozsonyi főispánságáról van szó,²²

¹⁸ A főrendek üléséről szólva az 1687. évi X. törvénycikk úgy rendelkezik, hogy a pozsonyi gróf az ország bárói után foglaljon helyet. Ugyanígy a főrendiház reformja kapcsán az 1885. évi VII. törvénycikk „az ország zászlósi a pozsonyi gróf” megfogalmazást használja. Ezzel összhangban a törvénytár magyarázó lábjegyzetében taxatív felsorolt zászlósúruk között nem is szerepel. Magyar Törvénytár. 1884–1886. évi törvénycikkek. Bp., 1897. 189.

¹⁹ Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. Bp., 1901. 227., 263., 275., 313., 331., 370., 415., 429., 489., 511.; Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek. Bp., 1896. 80., 192., 212.

²⁰ Pálmány Béla: A reformkori országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848. Bp., 2011. 17–19.

²¹ Pálffy G.: A Magyar Királyság i. m. 102–110. A reprezentáció mellett a főajtónálló-mester és a főlovászmester a diéták lebonyolításában is közreműködött: Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Bp., 2005. Ld. továbbá: Pálmány B.: i. m. 19.

²² Hajnik Imre: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. Bp., 1888. 72–76. A Pálffyak 1580 és 1874 között megszakítás nélkül viselték Pozsony vármegye főispáni tisztségét. Pozsony vármegye. (Szerk. Borovszky Samu.) Bp., é. n. (Magyarország vármegyéi és városai.) 575. Ezt követően

Megnevezés	1. kvartilis		2. kvartilis		3. kvartilis		4. kvartilis		Összesen
	Nemzeti	Indigena	Nemzeti	Indigena	Nemzeti	Indigena	Nemzeti	Indigena	
Nádor	9 (90%)	-	1 (10%)	-	-	-	-	-	10 (100%)
Országbíró	17 (77,2%)	-	3 (13,6%)	-	1 (4,5%)	-	1 (4,5%)	-	22 (100%)
Horvát-szlavón-dalmát bán	14 (70%)	-	2 (10%)	-	2 (10%)	-	2 (10%)	-	20 (100%)
Tárnokmester	15 (68,1%)	-	4 (18,1%)	-	2 (9%)	-	1 (4,5%)	-	22 (100%)
Összesen	55 (74,3%)		10 (13,5%)		5 (6,7%)		4 (5,4%)		74 (100%)
Főajtónálló-mester	9 (69,2%)	-	4 (30,7%)	-	-	-	-	-	13 (100%)
Főasztalnokmester	5 (50%)	-	4 (40%)	-	-	-	1 (10%)	-	10 (100%)
Főkamarásmester	17 (89,4%)	-	1 (5,2%)	-	1 (5,2%)	-	-	-	19 (100%)
Főlovázmester	7 (58,3%)	-	4 (33,3%)	-	1 (8,3%)	-	-	-	12 (100%)
Főpohárnokmester	4 (33,3%)	-	6 (50%)	-	2 (16,6%)	-	-	-	12 (100%)
Főudvarmester	11 (84,6%)	-	1 (7,6%)	-	-	-	1 (7,6%)	-	13 (100%)
A nemesi testőrség kapitánya	6 (75%)	-	1 (12,5%)	-	1 (12,5%)	-	-	-	8 (100%)
Összesen	59 (67,8%)		21 (24,1%)		5 (5,7%)		2 (2,2%)		87 (100%)
A Magyar Kamara elnöke	5 (35,7%)	-	4 (28,5%)	-	2 (14,2%)	-	3 (21,4%)	-	14 (100%)
Magyar udvari kancellár	10 (66,6%)	-	2 (13,3%)	-	1 (6,6%)	-	2 (13,3%)	-	15 (100%)
Személynök	-	-	3 (75%)	-	-	-	1 (25%)	-	4 (100%)
Összesen	15 (45,4%)		9 (27,2%)		3 (9%)		6 (18,1%)		33 (100%)
Esztergomi érsek	2 (40%)	-	3 (60%)	-	-	-	-	-	5 (100%)
Egyéb főpap (24 egyházi méltóság)	28 (48,2%)	3 (5,1%)	22 (37,9%)	1 (1,7%)	2 (3,4%)	-	2 (3,4%)	-	58 (100%)
Összesen	33 (52,3%)		26 (41,2%)		2 (3,1%)		2 (3,1%)		63 (100%)
Mindösszesen	162 (63%)		66 (25,6%)		15 (5,8%)		14 (5,4%)		257 (100%)

ezt – a forrásadottságok miatt – a többi főispánnal együtt kihagyjuk az elemzésből.²³ Ellenben bevontuk a vizsgálatba a zászlósúrok közé nem tartozó, de tisztségük alapján jelentős pozíciót betöltő személynököket, a magyar udvari kancellárokat és a Magyar Kamara elnökeit.²⁴

kitüntetésként adományozta az uralkodó a Pálffyknak mint Pozsony vármegye örökös főispánjainak a „pozsonyi grófi és örökös fővárfőkapitányi” címet. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium, Királyi könyvek – 70. k. 886., 72. k. 301., 73. k. 261., 394. A pozsonyi gróf a reform után is megtarthatta helyét a főrendiházban (1885. évi VII. tc. 4. §).

²³ Fallenbüchl Zoltán 1994-ben közreadott Magyarország főispánjai 1526–1848. című munkája igen kedvezőtlen kritikát kapott Pálffy Gézától: *Pálffy Géza: Archontológiai kézikönyv vagy század eleji ismereteink összegzése? Fons*, 2 (1995) 99–111.

²⁴ Az archontológiai adatok alapvető forrásaként *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai. 1526–1848. Bp., 1988.* című munkáját használtuk,

Az 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk által az első rendként említett főpapok a bárókkal és mágnásokkal együtt az országgyűlés felsőtábláján foglaltak helyet. S bár a törvény csak azoknak a főpapoknak adott ülés- és szavazati jogot, akiknek „a saját püspöki joghatósága alatt, prépostjával együtt káptalana avagy székhelye van”, vagyis a római katolikus megyéspüspököknek és érsekeknek, az 1647. évi XCIX.

amit – szükség esetén – korrigáltunk a Péter Katalin vezette kutatócsoport 1500 és 1700 közötti bárói méltóságlistája alapján. (<http://archivum.piar.hu/arisztokrata/11meltosagok.htm>, a letöltés ideje: 2011. szept. 26.) Bár Fallenbüchl munkája a pontos dátumok tekintetében számos helyen különbözött az újabb kutatási eredményektől, nekünk azonban bőven elegendő az adott méltóságviselés kezdő és záró évének ismerete, s ebben csak minimális alkalommal tapasztaltunk eltérést.

törvénycikk kifejezett tiltása²⁵ ellenére a megválasztott, de még fel nem szentelt és a címzetes püspökök (*episcopi electi*, illetve *episcopi titulares*) egy része is megjelent a diétán. A prelátusok rangsorrendjéről szólva az 1687. évi X. törvénycikk azt írja ugyan, hogy „a tisztelendő egyházi rendek ülése maguk közt kölcsönösen s illőképpen” el van rendezve, a kérdés azonban csak 1723-ban jutott végleg nyugvópontra. Ekkor az uralkodó – lezárván a folyamatos vitákat – úgy döntött, hogy a felszentelés időpontja szerinti sorrendben a megyéspüspökök álljanak az első helyen, őket hasonló elv alapján a felszentelt, de megyével nem bíró püspökök kövessék, végül pedig kinevezésük sorrendjében a választott és címzetes püspökök következzenek.²⁶ Eszerint általánosan érvényes sorrend nem állítható fel a főpapok között sem, ami azonban nem jelenti azt, hogy az egyházi hierarchiában ne állhatott volna az egyik a másik felett, ezen túl az esztergomi érseknek megkülönböztetett, közjogi jellegű szerepe is volt.²⁷ A vizsgálat során számításba veendő prelátusok körének meghatározásakor az országgyűlési dekrétumok megerősítő záradékaiba foglalt méltóságsorokhoz fordultunk, amelyeket 1608-tól kezdve közül a Magyar Törvénytár. Ezeket összesítve 1848-ig 58 főpapi méltóságot tudtunk összeszámolni. Kisebb részüket kezdettől fogva jelen volt a méltóságsorokban, mások később kerültek fel rá (például 1790-től kezdve a görög rítusú katolikus püspökök, továbbá a Mária Terézia és I. Ferenc által alapított új egyházmegyék püspökei), míg voltak olyan főpapok is, akik csak ideiglenes szereplők voltak. Elemzés tárgyává²⁸ az érseki és megyéspüspöki méltóságok viselőit tesszük. A választott és címzetes püspökökkel nem foglalkozunk, ahogy az 1792. évi X. törvénycikkkel szavazati jogot nyert görögkeleti főpapokkal sem.

Az elemzéshez a releváns világi és egyházi személyeket beazonosítottuk, és a főnemesség társadalomtörténetének kutatásához használt, már meglévő relációs adatbázisbázis-rendszerünkbe²⁹ szerveztük.

A táblázatban összefoglalva azt láthatjuk, hogy a 4 kvartilisbe sorolt 380 nemzeti és indigena főnemesei ág „alapító őse” és annak egyenes fiági leszármazottai közül mennyien tartoztak a felsorolt világi és egyházi főméltóságokhoz, s ezen méltóságviselő személyek milyen arányban kerültek ki az egyes kvartilisekből.³⁰ A táblázat és a 2. diagram összeve-

tése alapján elmondhatjuk, hogy az 1848-as magyar főnemesség legrégebbi és egyben legkisebb csoportja tartotta kezében a méltóságok abszolút többségét: az élő főnemesei ágak 6,3%-ából került ki a méltóságviselők 63%-a. Az első kvartilisbe sorolt ágak olyannyira felülreprezentáltak a számarányukhoz viszonyítva, hogy hozzájuk képest a második negyed már egy átmeneti kategóriának tűnik (ebbe a főnemesei ágak 13,9%-a és a méltóságok 25,6%-a tartozik). Mindenesetre az első két kvartilis főnemesei még jó eséllyel elmondhatták magukról, hogy magyar viszonylatban régi főnemességük mellett közülük került ki az ország legfontosabb világi és egyházi főméltóságainak jelentős része is. A török kiűzése után felemelkedettek viszont már látványosan nem tudtak versenyre kelni velük: míg a vizsgált főnemesei ágak mintegy négyötöde (79,6%-a) ebben az újabb időszakban szerezte első bárói vagy grófi címét, addig a méltóságviselőknek csak bő tíz százaléka származott tőlük.³¹

A 257 méltóságviselő (150 személy) 42 nemzetségből származott, vagyis az 1848. év 305 magyar főnemesei nemzetségének mindössze 13,7%-a adott – egy vagy több – főméltóságot az országnak. Közülük legtöbben az Esterházy nevet viselték (33 méltóság/18 személy), utánuk az Erdődyek (32/17), a Pálffyak (28/13), a Nádasdyak (21/11), a Batthyányak (19/13), a Forgáchok (16/6), a Csákyak (14/8), a Zichyek (14/10) és a Draskovichok (13/6) következtek. Ez a kilenc nemzetség – valamennyi az első két kvartilisből – összesen 190 (73,9%) méltóságviselőt tudott felmutatni (102 személy, 68%). További két nemzetség 5–5, újabb kettő 4–4, hat nemzetség 3–3, nyolc nemzetség 2–2, végül tizenöt nemzetség 1–1 főméltósággal képviseltette magát. Külön megemlítendő, hogy a 127 indigena nemzetségből mindössze hárman (2,3%) szerepelnek – négy főpap személyében³² – a méltóságviselők között. Bár egyes nemzetségek messze kiemelkedtek a többiek közül, mások pedig csak szerényebb jelenléttel büszkélkedhettek, velük ellentétben azonban 1848-ban a magyar főnemesség döntő része semmilyen főméltóság-viselő vagy főpapi ősről nem hivatkozhatott. S ez még akkor is igaz, ha a honosítottakat kihagyjuk a számításból és csak a nemzeti főnemességhez tartozó 178 nemzetséget tekintjük (ekkor 21,9% a méltóságviselők aránya). Természetesen lehetne – sőt célszerű lenne – tovább tágítani a vizsgálatba bevont tisztségek körét, anynyi azonban a fentiek alapján is bizonyítottan látszik, hogy az 1848 (1867) előtt felemelkedett magyar főnemesség egésze vitathatóan sorolható a „történelmi arisztokrácia” címszó alá.

²⁵ „Megujtják az 1608. évi koronázás előtt hozott, a bécsi békekötés 6. pontjához alkotott cikkelyt, hogy azokat a püspököket, a kiknek egyházukban püspöki székhelyük vagy az országban püspöki birtokjogaik nincsenek, nem szabad a tanácskozásokhoz bocsátani.”

²⁶ *Eckhart Ferenc*: A praecedentia kérdése a magyar rendi országgyűlésen. In: Notter Antal emlékkönyv. (Szerk. Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály.) Bp., 1941. 179.

²⁷ Például a diétákon egyfajta társelnöki szerepet töltött be. *Szijártó M. I.*: i. m. 108–110.

²⁸ A vizsgált egyházi méltóságok archontológiáját (és többnyire a főpapok rövid életrajzát is) a Magyar Katolikus Lexikon megfelelő szócikkei közlik: <http://lexikon.katolikus.hu>, a letöltés ideje: 2011. szept.

²⁹ *Ballabás D.*: i. m. 1218.

³⁰ Azokat a méltóságviselő személyeket tehát, akik bár vele azonos nemzetségből származtak, de nem voltak a címszerző ősi leszármazottai, kénytelenek voltunk egységesen kihagyni a számításból, hiszen nem lehetett volna kvartilisekbe sorolni őket.

³¹ A legrégebben felemelkedett nemzetségeknek természetesen jóval több idejük volt a méltóságviselésre, valamint az ehhez szükséges presztízs és kapcsolatrendszer kiépítésére, mint az újabbaknak. Jelen tanulmányunkban azonban nem az okokat vizsgáljuk, hanem pusztán a méltóságviselés tényét, illetve annak hiányát regisztráljuk.

³² Althann Mihály Frigyes és Mihály Károly (az 1589-ben honosított Althann Kristóf leszármazottai), Harrach János Ernő (1563, Harrach Lénárd), Schwarzenberg Ernő (1659, Schwarzenberg János Adolf).